

De Occitaanse troubadour

Hoe het toeval soms behulpzaam kan zijn. Kort nadat ik in deze reeks het stukje over een Afrikaanse zanger plaatste, kom ik tijdens een tussendoorbezoekje aan een boeken-antiquariaat oog in oog te staan met de titel "Troubadour in Zuid-Frankrijk". De schrijver W.S. Merwin beschrijft hoe de traditie van deze middeleeuwse rondtrekkende zangers ontstond, en karakteriseert de streken waarin dat plaatsvond. Het zijn dezelfde landschappen van de Franse Corrèze waarmee ik bekend ben, en waardoor dit boek zoveel meer onweerstaanbaar wordt. Merwin's boek is voor deze tekst de leidraad, ook andere lezingen over de troubadours komen aan bod.

tekst herzien: mrt.2014

Van zijn adviseur Ezra Pound krijgt de jonge Amerikaanse dichter W.S. Merwin het advies zich allereerst te bekwamen in een aantal talen welke waren voortgekomen uit het Latijn: Italiaans, Occitaans, Catalaans, Oud-Frans en Spaans. "Het is een buitengewoon nuttige bezigheid in de tijd dat je als jongeling toch nog geen onderwerpen voor gedichten hebt", zo sprak de wijze oude heer. Merwin (geb. 1927) wilde zich verdiepen in de vroege Europese cultuur en de teksten in het Engels gaan vertalen. Met eigen talenkennis zou hij de bedoelingen van de originelen zo dicht mogelijk kunnen benaderen en minder afhankelijk zijn van andere bronnen en eerdere vertalingen. Al snel bezoekt hij de gebieden in Frankrijk waar zijn dan nog mythische voorbeelden, de eerste troubadours, waren rondgegaan. Als hij rond 1952 bij een buurtschap een door bramenstruiken overwoekerd en vervallen boerderij ontwaart, is zijn temperament hem onweerstaanbaar de baas. Zijn jeugd op het platteland van Pennsylvania had zijn betrokkenheid op de natuur en landschappen gevormd. Hij voelt zich onmiddellijk thuis in dit dun bevolkte landschap met zijn vruchtbare dalen, afgewisseld door schrale hoogvlakten. Verspreid zijn er de notenboomgaarden. Met al het geld wat hij bezit, een schijntje, kan hij de bouwval kopen. De aankomende jaren werkt hij in de media, als docent in Londen en elders. Tussentijds kan hij met zijn verdiende geld het huis opknappen. Gedurende twintig jaren woont Merwin met zijn vrouw met tussenpozen in dit huis buiten Miers, juist ten zuiden van het departement Corrèze. Hij is dan nog de enige niet-boer in het buurtschap en buitenlander bovendien. Hij verkent uitvoerig het buitenleven van de streek en weer binnen wacht zijn huiswerk, de talen. Ook komen hem steeds meer eerdere studies over de troubadours onder ogen.

Veel studies, veel boeken. Met stellige zekerheid werd desondanks weinig over deze middeleeuwse dichter-zangers en hun voordrachten bekend. Sommige liedteksten konden worden vastgelegd, meestal pas decennia nadien. Van beduidend minder liederen konden de noten later worden genoteerd. Het was drie eeuwen voor de uitvinding van de boekdrukkunst. Toch waren veel liederen algemeen verspreid. Dat gebeurde door zingen, repeteren en inprenten zowel bij zangers als bij publiek. Een geheugenkunst die mogelijk verder ontwikkeld was dan vandaag de dag. De toepassing van rijm en ritme waren daarbij behulpzaam. De taal van het Occitaans (Zuid-Frankrijk) ging verloren met de nauwkeurige betekenissen, aksenten en klankkleuren die haar eigen waren en die de subtiliteiten voor de goede verstaander insloten. Merwin noemt dit de tweede natuur van een taal. Nog niet gesproken over de omzichtige toespelingen, dubbelzinnigheden en het gebruik van versleutelde verwijzenamen die in veel van de teksten verborgen zaten en die voor de een begrepen mochten worden en voor de anderen toegedekt moesten blijven (hermetisme).

*de witte meidoorn: vallende bloesem gelijk de laatste sneeuw,
maar haar geur ontlokt de eerste lentegevoelens.*

Zeker voor de hedendaagse toehoorder is goed begrip daarvan onmogelijk geworden. Het handelde meestal over geheime verliefdheden, niet zelden voor de getrouwde beschermdame, met al de daarbij behorende ingewikkeldheden. Hiermee gerekend was het schrijven van de liedteksten taalkunst, meer dan men uit het veelal eenvoudige woordgebruik zou opmaken.

Het ging bijna altijd over de liefde. Meestal over de het verlangen, de liefde op afstand; als de geliefde ver weg is of anderszins in praktische zin “onbereikbaar” is. Vandaar het ontstaan van het werkwoord ver-lang-en zoals Merwin opmerkt. Hij geeft meerdere voorbeelden van Moors- Arabische liefdesgedichten die uit contacten bekend geweest moeten zijn en waarin: “het motief van de geliefde die een keer was gezien en vervolgens gedurende de rest van een mensenleven obsessief werd bemind, een vast gegeven werd”. Hoe romantiek in de uiterste meevoering kan eindigen in dramatiek... Een van de markantste voorbeelden hiervan is een gedicht van Jaufre Rudel ► lees Nawoord [2] Uit de teksten blijkt de onderdamping van de middeleeuwse mens in de natuur. Het beboste en nog nauwelijks ontgonnen land, het primaat van de seizoenen. De wilde witte meidoorn is de aankondiging van de lente: de vallende bloesem is gelijk aan de laatste sneeuw maar haar geur ontlokt onmiskenbaar de eerste lentegevoelens. Naar de lente zag men uit als men een groot deel van het jaar opgehokt was geweest in een donker en koud kasteel. Weinig privacy tussen de dikke muren. In de maand mei werden de bloemetjes buiten gezet. Leeuweriken en nachtegalen boden muzikale ondersteuning.

*Met de lieflijkheid van het nieuwe seizoen
vullen bossen zich met blâren en zingen de vogels,
elk naar hoe hij gebekt is,
de verzen van een nieuw lied –
dat is het moment waarop een man moet gaan
waar zijn hart hem voorging.*

(het eerste van vijf coupletten; Guilhem IX)

(De keuze voor de *meidoorn* zou een bijkomende verwijzing kunnen bevatten naar de mogelijk netelige gevolgen van deze tijdelijke ontremmingen, HS).

Merwin geeft aan dat het thema van de lente een langere traditie kent: met name de lenterituelen bij de Kelten en Arabieren, twee aangrenzende culturen waar de Occitaniërs in contact mee hebben gestaan. Vanaf de achtste eeuw had de Arabisch-islamitische oftewel Moorse cultuur zich vanuit Andalusië in Spanje gevestigd. Er was daarbinnen ruimte voor vrijzinnige opvattingen getuige het werk van de schrijver Ibn Hazm en de filosoof Ibn Rushd (Averroës). De Moren en de christenen streeden in Spanje eeuwenlang om de hegemonie. Het is misschien niet verwonderlijk dat culturele uitwisselingen juist wortel schoten aan de geografische periferieën van deze godsdiensten, ondanks de scheidsmuur van de Pyreneeën (HS).

In de latere liederen werden omgangsvormen een steeds belangrijker thema. Komend vanuit een barbaarser verleden fungeerden de teksten als educatief middel voor de verspreiding van beschaving en hoffelijkheid (voor de uitleg van Elias ► lees Nawoord [2]). Kritische benaderingen van politieke of godsdienstige aard waren zeldzaam in deze door de kerk overheerste tijd met zijn maatschappelijke orde die door God ingesteld leek te zijn. Er waren spaarzame uitzonderingen van teksten met sociale kritiek maar ook van militaristische verheerlijking. Odes aan de beschermheer maar liever aan de beschermde bleven overheersen. Merwin wijst op nog een uitzondering. Hij bespreekt een gedicht wat bekend is geworden onder de titel: “Ik maak een lied van helemaal niets”. Overigens: de betiteling naar de beginregel is gebruikelijk bij troubadoursgedichten. De tekst van dit gedicht is van de hand van een van de nader te bespreken troubadour Guilhem. Hierin wordt op een gelaten, filosofische wijze de betrekkelijkheid van het bestaan bezongen. De teksten met gevoelsuitdrukkingen (lyriek, hier op rijm gesteld) in samenhang met de muziek (zang met begeleiding van de lier) worden veelal beschouwd als vernieuwend in de Europese cultuur.

Graaf Guilhem IX van Poitiers gold in zijn tijd als de machtigste man op het Franse grondgebied, zelfs invloedrijker dan de koning. Het was opmerkelijk dat hij kunstzinnige interesses had met een liefhebberij in het maken van gedichten. Aangenomen wordt dat hij door enige Latijnse scholing op de hoogte was van de inhoud van de verhandeling “Minnekunst” van Ovidius (1e eeuw n.Chr.). Guilhem had contacten tot in Spanje, waar men had kennisgemaakt met de Moors- Arabische cultuur. In 1094 trouwde hij de Spaanse Philippa van Aragon. Langs deze weg zou ook de inhoud van de verhandeling “de Ring van de duif” van de eerder genoemde Moorse schrijver Ibn Hazm (10e eeuw n.Chr.) tot hem doorgedrongen kunnen zijn. Beide genoemde geschriften handelen over het beleven van de liefde op een wereldse en hoffelijke wijze, zonder daarin godsdienstige mores te betrekken. Echter, voor Guilhem en zijn navolgers stond het aspect van het door hen te betreden terrein van de buitenechtelijke liefde wel degelijk op gespannen voet met de toen overheersende christelijke moraal. De troubadours waren rebels.

Een paar maanden na het huwelijk werd Guilhem bezocht door de paus met het verzoek de Eerste Kruistocht te leiden. Hij wist dit alsmaar uit te stellen maar kon uiteindelijk niet onder de druk vandaan. Even schoorvoetend als zijn 160.000 helpers vertrok hij in 1101 voor een jaar naar het Heilige Land. Daar hadden nieuwe ervaringen met de Arabische levenswijze hem temeer aangesproken. Het leven was er soms kleurrijker, geuriger, feestelijker. De omgangsvormen leken er hem hoffelijker. De poëzie was daar veel meer gevestigd en door haar zangerige Oriëntaalse klanken meer verbonden met het musiceren. Het daar gangbare “rijmen” was volgens Merwin niet bekend in de Europese poëzie.

Voor de verspreiding van de dicht- en zangkunst was Guilhem's gelijkgestemde vriend, burggraaf Eble II van Ventadorn, van even groot belang. Naast zijn verplichtende taken manifesteerde Eble zich als dichter en zanger. Hij voelde zich geroepen zich te ontfemen over een getalenteerde jongeling genaamd Bernart. Onder de naam Bernart de Ventadorn (later genoemd: Bernard de Ventadour) rijpte deze op het kasteel onder steeds meer aankomende dichter-zangers als de invloedrijkste onder hen. Overigens wordt door anderen aan Arnout Daniël de Ribérac deze positie toegedacht. Bernard is ook Merwin's favoriet. In de woorden van zijn teksten getuigt Bernard meermaals van zijn overgave aan de zang. Met het zingen met heel zijn hart wil hij de geliefde van zijn hart kunnen aanspreken en bereiken.

*Helaas, ik dacht zo veel te weten
over liefde, en ik wist zo weinig!
Want haar heb ik nu eenmaal lief
die niet van zwichten weet.
Zij nam zichzelf en mijn hart,
mijzelf en heel de wereld met zich mee,
Ging heen en liet mij slechts begeerte
En het verlangen van mij hart.*

(het tweede van acht coupletten; Bernard de Ventadour)

Dit gedicht, genoemd naar de beginregel "Als ik zie hoe blij de leeuw'rik" (Quan Vei L'Alauzeta Mover), behoort tot de bekendste overgeleverde troubadoursliederen en is in meerdere uitvoeringen te beluisteren op internetfilmpjes. Van de luisteraar wordt gevraagd uit de eigen vertrouwde zone van muziekbeleving te treden; negen eeuwen daarvandaan...

Er is niet veel méér feitelijk vastgesteld over de levens van Bernart en zijn kornuiten. Wel schijnt zeker dat Bernart later naar andere beschermers in Zuid-Frankrijk trok, toen Occitanië geheten. Levensbeschrijvingen zijn pas later opgesteld, uit de zoveelste hand, speculatief en niet verifieerbaar. Na een grondige studie van alle beschikbare bronnen verzochtte een erkend geleerde: " Wij moeten nederig onze volstreckte onwetendheid erkennen over het leven van Bernart de Ventadorn, zijn oorsprong, zijn lotsbestemming en zijn einde."

De tekstdichtende troubadours waren geschoold. Ook al traden zij zelf op als zanger, toch bezaten zij meer status dan louter uitvoerende artiesten. De laatsten stonden bekend onder de enigszins onwennige verzamelnaam jongleur (ook wel: speelman, vagant of minstrel): uitvoerende zangers en instrumentalisten, dansers, goochelaars, acrobaten en dompteurs. In de volksmond werden "jongleurs" wel eens foutief benoemd als "troubadour" en omgekeerd.

De beschikbare begeleidende instrumenten waren nog primitief. De lier was een soort kleine handharp, de vedel een voorlopige viool. Er waren enkele varianten in fluiten en trommels. Guilhem was een tot de verbeelding sprekende persoonlijkheid. Voor zijn tijdgenoten werd het "vreemde" van zijn artistieke drang vanwege zijn imponerende fysiek en zijn moed geaksepteerd. Als lichtend voorbeeld en inspirator - goed voorbeeld doet goed volgen - raakte de dicht- en zangcultuur steeds verder verspreid onder hertogen en graven, hun vrouwen en het publiek. Toch vraag ik mij af of er niet ook een andere voedingsbodem geweest moet zijn (HS). De opkomst van de optredens verliep synchroon met het vernieuwende beschavingsoffensief van de hoofsheid of hoffelijkheid; het naleven van

onderling respect, grootmoedigheid en het niet in verlegenheid brengen van de medemens. Dit strekte zich uit van de man-manverhouding, de ridderlijkheid, tot de man-vrouwverhouding, de hoffelijkheid. In beide tendensen zijn Arabische invloeden onderkend. Naar de wens van de paus werd het klimaat in Occitanië te veel beïnvloed door lossere en kerk-kritische (Kathaarse) stromingen. Hij besloot tot het organiseren van een aanval die buitengewoon bloedig uitpakte en bekend werd als de Kathaarse of Albigenzer Kruistocht. Het markeerde het einde van de bloeitijd van de originele troubadours.

De troubadours waren de eerste westerse tekstschrijvers van wereldlijke teksten, met name over de liefde, de eerste fase van verliefdheid in het bijzonder. Zij wisten zich enigszins buiten de regie van de kerk te plaatsen.

Ik heb mij niet uitputtend verdiept in de literatuurgeschiedenis. Een meer diepgaande analyse van tekstverklaringen van de troubadours-poëzie, alsmede enig inzicht in de verdere ontwikkeling van het liefdesthema in de westerse literatuur ontleen ik aan het rijkgeschakeerde boek van Paul Verhuyck. Duiding binnen de beschavingsgeschiedenis zou verder kunnen worden gezocht in het werk van o.m. Elias en De Rougemont. Het zou duidelijk worden dat het liefdesthema een onuitputtelijke bron werd, welke pas vandaag zijn volle omvang bereikt in literatuur, film, muziek en meer. Lees hierover meer in ► Nawoord [1] en [2].

Wat de muziek betreft: van de huidige muzikanten kunnen de singer-songwriters het best met de troubadours worden geassocieerd. Zij willen hun persoonlijke betrokkenheid met een onderwerp het liefst uiten in een solistisch optreden. In een intieme opstelling kan een nauw contact met het publiek tot stand komen. De gewaardeerde singer-songwriter pretendeert het inhoudelijke en literaire gehalte van de teksten te bewaken.

Op een dag reed W.S. Merwin vanuit Miers via Beaulieu-sur-Dordogne door de Corrèze noordwaarts naar Égletons. Even buiten dat stadje vond hij op een rotspunt de kasteelruïne van Ventadour. Vrijwel niets was over van de burcht die eens de bakermat van de troubadours geweest moet zijn.

Na het bewind van Eble II was het imposante kasteel nog uitgebreid, versterkt en verfraaid. Vervolgens trad een geleidelijk verval in. In de Napoleontische tijd kocht een koopman het kasteel als bouwval en verkocht veel van de stenen. Vooral de beeldhouwde ornamenten waren in de omgeving nogal gewild, want bezaten prestige als herinnering aan een legendarisch verleden. Zelfs vond een latere navorser een bewerkte latei boven de deuropening van een schapenstal.

W.S. Merwin verhuisde later naar een eiland in de Pacific. Zijn Franse ervaringen legde hij pas in 2002 vast in het hier besproken boek. Inmiddels was hij uitgegroeid tot een gerijpt schrijver en dichter. In Amerika is hij een autoriteit op dit gebied, met veel prijzen als erkenning. Hij is een Dante-kenner, een natuurman en een milieuvorvechter.

Lees ook: ▼ Nawoord

► Boek Paul Verhuyck [1]

tekst herzien: sept.2011

Een grondige Nederlandstalige studie over de Occitaanse literatuur (de eerste in negentig jaar) werd samengesteld door Paul Verhuyck onder de titel “De echte troubadours” (2008).

Omdat het boek van Merwin als eerste uitgangspunt is gekozen kan slechts een zeer beknopte samenvatting uit Verhuyck’s studie volgen. In vergelijking met Merwin treffen we hier andere aksenten in de benadering. De sociologische uitleg van Verhuyck is veel completer; de troubadours waren ingekwartierd bij de bezittende en – min of meer - geschoolde elite. De minder gecultiveerde gewoonten in het veel omvangrijkere afhankelijke deel van de toenmalige bevolking is een ander en minder bekend verhaal. De gedichten en liederen speelden een rol in de onderlinge plaatsbepaling tussen mannen en vrouwen binnen die elite, ook al bleef dat voor een belangrijk deel ideëel. Het ruwe in de mens wordt niet enkel opgeheven door verheven gedichten en gezangen. Bij het aangaan van relaties, zoals de veel bezongen liefdesrelaties, waren niet zelden materiële ambities in het spel. De troubadourscultuur wordt uitgelegd als een min of meer anarchistische subcultuur waarin de praktijk van uithuwelijking en belangenhuwelijk indirect werd bekritiseerd. Daartegenover bezingt de troubadour de waarlijk gevoelde liefde. Toch moest hij in de praktijk maat zien te houden; de werkelijke machtsverhoudingen bleven voorsnog onaangetast. Al werd eraan gemorrel, de scheidslijn tussen heerser(-es) en dienaar bleef scherp getrokken.

De veelbepalende betekenis van de kerk in de Middeleeuwen, onder meer verantwoordelijk voor moraliteit en onderwijs, wordt door Verhuyck duidelijk toegelicht. De betekenis van de kruistochten en de contacten met Spanje - met hun onbedoelde verspreiding van Arabische invloeden - worden bij hem minder benadrukt. Aanvullend wijst hij op invloeden uit de Gregoriaanse muziek en de volksmuziek. Creatieve processen verliepen nog niet zo vrijmoedig als vandaag de dag. Gedichten waren veeleer persoonlijke improvisaties op een min of meer conventioneel schema: de lentesituering, het verlangen en de dienstbaarheid, de versleutelde geadresseerde.

Minder dan Merwin besteedt Verhuyck aandacht aan de betrokkenheid van de middeleeuwse mens op de natuur.

In het boek worden zo’n 25 originele troubadours besproken, voor zover betrouwbare gegevens over hun levens dat toelieten. Daarbij ook publicatie van hun gedichten met gedegen tekstverklaring. Met het lezen van meer liedteksten gaat de lezer zich beter inleven in de boeiende belevingswereld van de twaalfde eeuwse troubadour, die de toehoorder vertrouwelijk in de ik-vorm toespreekt. Een moeilijkheid daarbij blijft: de “ik” kan authentiek zijn maar mogelijk ook een “voorgewende ik”...

► Andere lezingen [2]

tekst toegevoegd: mrt.2014

In de indrukwekkende studie ‘Het civilisatieproces’ van *Norbert Elias* naar de zich ontwikkelende omgangsvormen komen ook de Middeleeuwen aan bod. De beschrijvingen bieden de lezer bovendien de sensatie bijna persoonlijk rond te kijken in de materiële en sociale werkelijkheid van middeleeuws Europa. Het nog onstedelijke landschap moest bevochten worden. Hier en daar kwam men een kleine burcht tegen, een grotere van waaruit de economische opbloei begon was zeldzaam. Het boek laat er geen twijfel over bestaan dat de man, als krijger waarvan anderen afhankelijk waren, zich ook binnen huwelijkse relaties als overheerser deed gelden. Met de complexere taakverdelingen en de

culturele verfijningen aan de hoven zou de man moeten gaan inbinden en kwam daar wel wat verandering in. In de woorden van Elias: 'Zoals overal waar mannen moeten afzien van lichamelijk geweld, steeg het maatschappelijk gewicht van vrouwen'. De miskennis die bestond van man tot vrouw zou geleidelijk meer moeten gaan lijken op die van mens tot mens...

Filosoof Ger Groot gebruikte in zijn lezingen 'Liefde als passie' als uitgangspunt het boek 'Liefde en avondland' van *Denis de Rougemont*, een blikverruimende studie uit 1939. De echtelijke verbondenheid wordt daarin uitgelegd als de stabiliserende basis van de maatschappelijke orde. De Rougemont verklaart dat de gevolgen van het gepassioneerde verlangen ondermijnend zijn, de afloop veelal fataal, in door hem hierna genoemde literaire voorbeelden zelfs dodelijk. Het najagen van deze passie zou afwijkend zijn van niet-westerse praktijken waarin veeleer een redelijke en evenwichtige houding ten opzichte van de liefde in het leven wordt nagevolgd. Ook naar de christelijke verkondiging is het afwijkend. Daarin wordt de duurzame band met de ander nagestreefd; als zijnde het resultaat van beheerste, onbaatzuchtige naastenliefde (*agapè*). De optilling van de liefde vanuit een aardse lichamelijke ervaring tot een geïdealiseerde, welhaast bovenzinnelijke, religieuze beleving zou door kathaarse invloeden tot stand kunnen zijn gekomen. Naast de troubadours worden door De Rougemont ook andere bronnen uitgediept zoals de aloude noordelijke vertelling 'Tristan en Isolde' (door Wagner in de vorm van een gelijknamige opera gegoten, 1865). Van de troubadour Jaufrè Rudel wordt het gezang 'Lanquan li jorn son lonc e may' / 'Wanneer in mei de dagen lang zijn' behandeld, een ultieme uiting van onvervuld verlangen naar een verre geliefde (door Kaija Saariaho in de vorm gegoten van de opera 'L'Amour de loin', 2000). Ook Shakespeare's 'Romeo en Juliette' en de moderne bewerking daarvan 'West Side Story' zijn illustratief. Door Ger Groot wordt tot slot de film 'Brief encounter' uit 1946 besproken. Daarin ervaart hoofdpersoon Laura haar huwelijk als saai maar wordt in die omstandigheden onverwacht overweldigd door verliefdheid op een ander. Maar dan moet Laura haar escapade door het gedwongen vertrek van haar nieuwe geliefde opgeven. Vervolgens kan de continuïteit van haar in zekerheden ingebedde maar minder opwindende huwelijk worden voortgezet. Terwijl in de bovengenoemde vier verhalen altijd een gepassioneerde geliefde sterft, 'overleeft' hoofdpersoon Laura hier door in te binden, zich te beheersen...

► Leven en land in de Corrèze [3]

Naast de hier besproken ervaringen van W.S. Merwin zijn er ook Nederlandstalige auteurs, waar men over de streek van de Corrèze zijn licht kan opsteken:

J.J. Voskuil verhaalde in zijn boek "Terloops" (2004) over zijn voettochten tijdens vakanties door deze streken, van pleisterplaats naar pleisterplaats. Hotels waren er in de jaren '50 niet in de kleinere plaatsen. Op het platteland keek men nog onwennig aan tegen buitenlanders. Opvallend is de aanwezigheid van veel invaliden die uit twee achtereenvolgende wereldoorlogen waren gekomen. In de loop van de vele vakanties tussen 1957 en 1974 veranderde het leven daar wel aanmerkelijk.

Filosoof en antropoloog Ton Lemaire woont in het aangrenzende departement Dordogne. In zijn boek "Wandelenderwijs" (1997) heeft hij vanuit de belevingswereld van de wandelaar veel aandacht voor het landschap in al haar aspecten. Het Franse platteland met haar akkers, buurtschappen en boerenerven maakt een proces van ontvolking door.

In zijn boek "Vanuit mijn raam gezien" (2009) verslaat Henk Romijn-Meijer vanuit zijn woning in de Dordogne op virtueuze en amusante wijze het dagelijks leven van zijn

Franse buurtgenoten. Zijn hardnekkige voorkeur voor hun merkwaardigheden en onhebbelijkheden kunnen de lezer niet ontgaan.

Martin Brill woonde in de Corrèze. In zijn boekje "C' est la vie" (2009) leest men zijn puntig onder woorden gebrachte observaties, opgedaan in deze streek.